

УДК 338.439:339.9

А. В. Клименко,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності,
Уманський національний університет садівництва

НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ НА ОСНОВІ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО ПІДКОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

DIRECTIONS OF PROVIDING OF GLOBAL FOOD SAFETY ARE ON THE BASIS OF DEVELOPMENT
OF AGROPRODOVOL'CHEGO SUBCOMPLEX OF UKRAINE

Розкрито теоретичні основи продовольчої безпеки держави, показано сутність та проблеми агропродовольчого забезпечення у системі міжнародної економічної безпеки. Опрацьовано структурні складові агропродовольчого підкомплексу з урахуванням впливу вітчизняних та міжнародних інтеграційних процесів. Важливою складовою здійсненого дослідження є оцінка розвитку міжнародних ринків агропродовольчих товарів в умовах глобалізації. На основі здійсненого аналізу визначено тенденції розвитку та ефективність використання агропродовольчого потенціалу України як основи забезпечення національної продовольчої безпеки. З метою забезпечення національної продовольчої безпеки відображено стратегічні цілі агропродовольчого потенціалу країни в умовах інтеграції в економічні міжнародні структури та обґрунтовано напрями сталого розвитку агропродовольчого підкомплексу України в умовах глобалізації.

Theoretical bases of food safety of the state are exposed, essence and problems of the agroprodovol'chego providing is rotined in the system of international economic security. The structural constituents of agroprodovol'chego subcomplex are worked out taking into account influence of domestic and international integration processes. The important constituent of realizable doslidzhennya is the resulted estimation of development of international markets of agroprodovol'chikh commodities in the conditions of globalization. On the basis of realizable analysis progress trends and efficiency of the use of agroprodovol'chego potential of Ukraine as bases of providing of national food safety are certain. With a purpose, providing of national food safety is represented strategic aims of agroprodovol'chego potential of country in the conditions of integration in economic international patterns and grounded directions of steady development of agroprodovol'chego subcomplex of Ukraine in the conditions of globalization.

*Ключові слова: агропродовольчий підкомплекс, глобалізація, зовнішня торгівля, продовольча безпека.
Key words: agroprodovol'chiy subcomplex, globalization, foreign trade, food safety.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Продовольча безпека є однією з першочергових глобальних проблем людства та невід'ємною складовою національної економічної безпеки. Найважливішою стратегічною галуззю української економіки, яка забезпечує продовольчу безпеку й продовольчу незалежність держави, є агропродовольчий підкомплекс. Проте в результаті ліквідації планового розміщення виробництва при недостатньому розвитку механізму ринкових зв'язків, неврегульованості ціноутворення, різкого зростання транспортних тарифів порушено структуру обміну продукцією існуючого агропродовольчого підкомплексу між регіонами, а також із країнами ближнього й дальнього зарубіжжя.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Окремі теоретичні, методологічні, методичні й практичні питання дослідження проблеми формування і ефективного функціонування агропродовольчого підкомплексу, як основи продовольчої безпеки в умовах ринкової економіки знайшли відображення в працях В.Г. Андрійчука, В.І. Бойка, В.П. Галушко, О.Ю. Єрмакова, М.Ф. Кропивка, Ю.Я. Лузана, М.І. Маліка, В.Я. Месель-Веселяка, Л.В. Молдаван, О.С. Резнікової, П.Т. Саблука, М.І. Шияна, А.Г. Шпикуляка, В.В. Юрчи-

шина та ін. Однак дослідження наукової проблематики забезпечення глобальної продовольчої безпеки на основі розвитку агропродовольчого підкомплексу України не можна назвати вичерпним. Потребують поглибленого вивчення питання: підвищення конкурентного потенціалу галузей АПК; забезпечення рівня прибутковості галузей агропродовольчого підкомплексу і стимулювання платоспроможного попиту населення; розвитку ринкової інфраструктури.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

У сучасному інтегрованому середовищі досить гостро постає завдання щодо забезпечення суспільства продуктами харчування. Нині сьома частина населення планети недоїдає або голодує, а у найбільш розвинених країнах існує проблема надвиробництва продовольства, що спонукає світове співтовариство до пошуку напрямів оптимізації функціонування світової продовольчої системи. Тому підвищення ефективності агропродовольчого підкомплексу, нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції й поліпшення її якості відповідно до науково обґрунтованих міжнародних норм і забезпечення якісного продовольчого споживання є актуальними на сьогоднішній день питаннями.

Рис. 1. Структурні складові агропродовольчого підкомплексу України

Джерело: розробка автора.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Згідно закону України "Про продовольчу безпеку України" продовольча безпека України — це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої держава гарантує фізичну і економічну доступність та якість життєво важливих продуктів харчування населенню згідно з науково обґрунтованими наборами продуктів харчування, підтримує стабільність продовольчого забезпечення населення та забезпечує продовольчу незалежність [1, с. 3].

Рівень продовольчої безпеки оцінюється рядом показників: а) імпортна квота на основні харчові продукти; б) загальні умови торгівлі на продуктових ринках, тобто співвідношення індексів вартості обсягів експорту й імпорту продовольства; в) виробництво основних продуктів харчування на душу населення.

Співвідношення між експортом і імпортом продовольства в кожній країні залежить від рівня виробництва агропродовольчої продукції. Цей рівень визначає можливості продовольчого забезпечення країни за допомогою власного виробництва й імпорту. Експортна спрямованість суб'єктів господарювання слугує ефективним орієнтиром у їхній виробничій діяльності, формуванні відповідного агровиробничого потенціалу та його раціонального використання. Імпортозаміщення також є однією зі складових частин регулювання зовнішньої торгівлі й інструментом забезпечення продовольчої безпеки [10, с. 97].

Базовою підсистемою національної економіки, яка покликана забезпечити потреби населення в продовольчих ресурсах, є агропродовольчий підкомплекс.

Під агропродовольчим підкомплексом розуміють сукупність всіх структур, що постачають населенню продовольство й забезпечують експортно-імпортні операції продовольчих товарів. Його аграрною основою є сільськогосподарські підприємства України різних форм власності і господарювання, які законодавчо мають всі можливості адаптації до ринкових умов, а також створювати й розвивати додаткові виробництва та ін. Складовими ланками агропродовольчого підкомплексу також є: торговельні корпорації, оптові ринки, спеціалізовані банки, які кредитують виробництво й ре-

алізацію сільськогосподарської продукції тощо (рис. 1).

Світова продовольча система, яка являє собою сукупність основних і допоміжних галузей, прямо або побічно залучених у виробництво продуктів харчування для людини, виникла на основі розвитку процесів агропродовольчої інтеграції й інтернаціоналізації міжнародного обміну продукцією лише у двадцятому столітті.

Провідну позицію в глобальній системі займає невелика кількість країн, у першу чергу, це країни "великої сімки" (США, Великобританія, Німеччина, Італія, Канада, Франція, Японія), які визначають політику основних міждержавних організацій, а роль міжнародної грошової одиниці відіграє долар. Для інших країн завданням залишається намагатися пристосуватися до міжнародних торговельних та валютних відносин, які знаходяться у стадії формування, оскільки "політичної структури, яка б встановлювала правила поведінки для кожного

учасника міжнародних економічних відносин та регулювала різнобічні грані міжнародного економічного розвитку, поки що немає" [5, с. 47].

Україна має потужний експортний продовольчий потенціал, зумовлений наявністю усіх факторів виробництва (великі площі родючих земель, дешева робоча сила й ін.) та близькістю до ключових ринків збуту — країн ЄС, США, Близького Сходу, Північної Африки тощо [3].

Середній приріст експорту України за останні десять років становив 27%, імпорту — 23%, причому вивезено сільськогосподарської продукції на 70% більше ніж завезено. Основну частину експорту в 2009—2012 роках мають наступні товари: насіння олійних культур (31%), олії й жиру (28%), зернові (20%), залишки і відходи харчової промисловості (9,6%), їстівні плоди та горіхи (3%), алкогольні та безалкогольні напої (1,6%). Проте такі позитивні тенденції зовнішньої торгівлі зовсім не свідчать про високий рівень розвитку АПК України. Адже якщо зернова та олійна галузі АПК на поточний момент мають потужну інфраструктуру, що дає змогу українським підприємствам конкурувати з європейськими, то молочна й м'ясна галузі знаходяться на низькому рівні розвитку. Застаріла матеріально-технічна база і низькі обсяги інвестицій у дані сектори АПК призвели до збільшення собівартості молочної та м'ясної продукції з одночасним зниженням їх якості, що не уможливорює вітчизняній продукції конкуренцію з імпортними товарами [9, с. 97].

Нагальною потребою сьогодення стає формування єдиного глобального світового економічного, правового, інформаційного, культурного простору для вільної й ефективної підприємницької діяльності, створення єдиного планетарного ринку товарів і послуг, робочої сили, економічне зближення й об'єднання окремих країн у єдиний світовий господарський комплекс [2, с. 123].

Процес глобалізації відкриває нові ринки збуту вітчизняної продукції й можливості для економічного зростання підприємств, але одночасно створює й нові загрози.

Україна уже зіткнулась з проблемою загострення продовольчої безпеки, що зумовлено низкою негативних тенденцій: згортання виробництва сільськогосподарської продукції та випуску продуктів харчування,

зростання безробіття, обвальне падіння купівельної спроможності населення, суттєве зростання імпорту продовольчих товарів тощо. В Україні відмічено низьку продуктивність і ефективність виробництва, так аграрне виробництво країни в п'ять разів більше енергоємне, ніж у США. За продуктивністю праці воно відстає від розвинених країн у 10 разів.

Потрібно звичайно вирішувати й економічні проблеми виробничої діяльності. Це формування структури виробництва, його спеціалізації, управління, кредитування та ін., але вони можуть дати очікуваний ефект тільки після вирішення пріоритетних питань.

Основними перешкодами у торгівлі сільськогосподарською та харчовою продукцією між Україною й іншими країнами світу є: розвинута інфраструктура (застаріла матеріально-технологічна база, зерносховища, дороги, транспорт тощо); недосконалість експортних процедур; обмежений доступ до інформації про ринок; низька частка у виробництві високоякісних продуктів (зокрема зерна, молокопродуктів, м'ясопродуктів); експортні мита й квоти на деякі види продукції; відсутність належного фінансування (доступних інвестицій та кредитів); неможливість імпорту української продукції іншими країнами внаслідок невідповідності стандартів якості [9, с. 102].

Зважаючи на те, що національна проблема продовольчої безпеки пов'язана із внутрішніми факторами (продовольча забезпеченість), функціонуванням і розвитком національного агропродовольчого підкомплексу, соціально справедливим розподілом продуктів харчування, зовнішніми факторами (продовольча незалежність), то глобальна продовольча проблема, являючись собою двоякістю внутрішньої агропродовольчої й зовнішньоекономічної політики.

Зовнішньоекономічна політика у сфері підтримки національної продовольчої безпеки — це система заходів, яка спрямована на досягнення економікою даної країни певних переваг у світовій агропродовольчій системі, що являє собою сукупність світового агропродовольчого виробництва різних країн та систему каналів збуту (ринків) виробленої продукції [10, с. 50].

В.І. Власов та М.А. Лисак підкреслюють, що зростання цін на продовольство погіршило продовольчий стан багатьох країн, які потребують термінового втручання й продовольчої допомоги через інші діючі фактори, такі як несприятливі погодні умови й конфлікти [4, с. 138].

Сучасні системи державного управління багатьох країн формувалися відповідно до розвитку міжнародної торгівлі в умовах функціонування світової економіки. Наприклад, фізично неможливо для Великобританії або Японії нагодувати, одягнути та дати притулок населенню на сучасному рівні без імпорту з інших країн. Управлінська економічна самодостатність для цих двох держав означатиме низький рівень життя, допоки еміграція у великих масштабах не покращить ситуацію. Виживання цих країн суттєво залежить від експорту товарів, які вимагають мало місця для виробництва в обмін на продовольство та сировину, які потребують багато місця для виробництва або знаходяться тільки в певних місцевостях планети. Великобританія та Японія є прикладами високої залежності від міжнародної торгівлі. Але навіть у країнах, спроможних забезпечити основні потреби населення із внутрішнього виробництва, може спостерігатися зниження рівня життя (наприклад, під час війни). Нова Зеландія виробляє набагато більше продовольства, ніж потрібно для власного населення, і вона може продавати цей надлишок за промислові товари індустріальним країнам, таким як Великобританія або Японія. Отже, для Нової Зеландії економічна самодостатність не означатиме голодування, а радше позбавлення промислових товарів, які необхідні для підтримання її теперішнього життєвого рівня. Звичайно, Нова Зеландія може виробляти деякі промислові товари, щоб зам-

інити імпорт, але її зусилля в цьому напрямі будуть обмежуватися недостатньою пропозицією праці, капіталу та промислової сировини. Економіка Нової Зеландії сама є продуктом міжнародної спеціалізації та торгівлі, і далеко інша та бідніша економіка буде розвиватися за відсутності світових ринків [6, с. 3—12].

Витримати управлінську економічну самодостатність із найменшими втратами порівняно з іншими державами могли б США. Проте, Американські споживачі одразу відчують зниження їхнього життєвого рівня, оскільки весь набір товарів уже не буде доступним або доступним тільки за надзвичайно високими цінами. Виграють від самодостатності тільки ті виробники, які на пряму конкурують з імпортом, але збільшення їхніх достатків буде здійснюватися за рахунок погіршення загального економічного рівня більшості населення країни [7, с. 10—12].

Вагомим аргументом "проти" міжнародної торгівлі є те, що вона завдає шкоди вітчизняним галузям, продукти яких заміщуються імпортом. Цей аргумент використовується для виправдання захисту внутрішніх галузей від іноземної конкуренції шляхом протекціонізму.

Як відзначає М.І. Хорунжий, державна продовольча політика повинна будуватися, виходячи із двох альтернатив: або в країні буде забезпечене відродження власного виробництва продовольства в обсягах для гарантованого самозабезпечення, або ж продовольче забезпечення буде вирішуватися за рахунок імпорту продовольства [12, с. 25]. Тому першочерговим завданням України, в умовах інтеграційних процесів, є вирішення внутрішніх проблем і досягнення економічного росту. Важливу роль в процесі стабілізації економічного життя країни повинно відігравати сільське господарство, яке є не тільки матеріальною основою для розвитку зовнішньої торгівлі країни, але й має вплив на продовольчу безпеку країни, підвищує рівень зайнятості і забезпечує населення продуктами харчування. Тому розвиток сфери агропродовольчого підкомплексу повинен стати одним із важелів, який допоможе не тільки збільшувати обсяги зовнішньої торгівлі, але і сприяти загальному підвищенню добробуту держави.

П.Т. Саблук вважає, що головною умовою вирішення продовольчої проблеми є значне збільшення аграрного виробництва шляхом підвищення врожайності сільськогосподарських культур, продуктивності худоби, продуктивності праці й ефективності виробництва в цілому, а з ними й формування стійкого економічного інтересу до сільськогосподарського виробництва в усіх без винятку країнах світу [11, с. 22].

Сталий розвиток агропродовольчого підкомплексу також потребує ставлення до нього держави як до пріоритетної економічної системи, що забезпечує продовольчу безпеку. Тому правове забезпечення й усі елементи економічного механізму державного управління повинні створювати сприятливі умови для розвитку продовольчого ринку.

На державному рівні для підвищення ефективності функціонування й подальшого розвитку продовольчого ринку необхідно: розробити заходи для його захисту, щоб обмежити присутність представників інших країн; ввести квоти на імпорт продукції, забезпечуючи внутрішнє виробництво; прийняти узгоджені документи про єдині мита на імпортовані товари; розробити єдині ціни на продукцію агропродовольчого підкомплексу і визначити розміри субсидій на підтримку сільськогосподарського виробництва; встановити розміри експортних субсидій з орієнтацією на можливі ціни; прийняти єдині правила, що будуть сприяти розвитку конкуренції товарів і послуг на агропродовольчому ринку; створити єдиний центр інформаційного забезпечення в частині попиту та пропозиції щодо продовольчих товарів, харчовій і сільськогосподарській сировини, рівня цін й обміну технологіями; організувати спільне

проведення виставок-ярмарків, семінарів, конференцій, відкриття спільних торгових домів, видання спеціальних бюлетенів та ін. [8].

Незалежним стратегічним напрямом забезпечення глобальної продовольчої безпеки є інтенсивний розвиток зовнішньої торгівлі.

Імпорт продовольства може внести істотний вклад у забезпечення продовольчої безпеки. Перед державами, що покладаються на такий спосіб вирішення даної проблеми, постають два серйозні завдання: по-перше, зберегти імпорт продовольства на необхідному рівні (тобто мати валютні ресурси, достатні для його оплати); по-друге, забезпечити надійний доступ до джерел цього імпорту. Тому, при забезпеченні глобальної продовольчої безпеки за допомогою імпорту уряд повинен сконцентрувати зусилля на виробництві тих товарів, реалізація яких на зовнішніх ринках буде максимально ефективною. Це — найважливіша умова продовольчої безпеки, оскільки належний рівень її доходів — ключова детермінанта конкурентоспроможності на світових ринках за доступне постачання продовольства.

Зовнішньоторговельна політика держави не повинна спрямовуватися тільки на стримування імпорту або стимулювання експорту, що негативно впливає на формування бюджету держави. Процес розробки системи державного регулювання експорту передбачає послідовне вирішення низки завдань: створення системи засобів державного регулювання з урахуванням особливостей соціально-економічного розвитку; встановлення шляхів і конкретних засобів досягнення поставлених цілей, контроль за реалізацією затверджених завдань, програм та інших елементів; загальне сприяння окремим процесам переходу до ринкових умов і їх організаційно-правове забезпечення.

Тому для забезпечення глобальної продовольчої безпеки перед агропродовольчим підкомплексом постають важливі завдання — досягнення стійкого піднесення сільськогосподарського виробництва, надійного забезпечення населення країни продуктами харчування, а промисловості сировиною, для розв'язання яких необхідно задіяти всі резерви.

ВИСНОВКИ

З урахуванням існуючих проблем, а також позитивного зарубіжного досвіду, видається доцільною реалізація заходів у контексті підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції на національному та міжнародному ринку за такими основними напрямками:

- завершення земельної реформи та перебудова економічних відносин на селі;
- фінансове оздоровлення, ефективне кредитне обслуговування та впровадження системи іпотечного кредитування агропродовольчого підкомплексу;
- створення нових та сприяння оптимізації діяльності існуючих сільськогосподарських підприємств шляхом залучення сучасних технологій виробництва, що забезпечували б зростання їх економічної ефективності та конкурентоспроможності продукції;
- сприяння залученню інвестицій в агропромисловий комплекс. Надання потенційним інвесторам необхідної допомоги при впровадженні інвестиційних проєктів, пропагування інвестиційної привабливості галузі;
- сприяння розвитку переробного виробництва на сільських територіях з метою зменшення собівартості готової продукції та зниження цін для кінцевих споживачів продуктів харчування;
- гармонізація вітчизняних стандартів на сільськогосподарську продукцію згідно стандартів ЄС та забезпечення необхідних обсягів фінансування цих робіт;
- налагодження сучасної інфраструктури аграрного ринку за допомогою: створення інфраструктури для консалтингу, навчання та підвищення кваліфікації фер-

мерів і сільськогосподарських спеціалістів, з метою підвищення ефективності та продуктивності праці в аграрному виробництві; удосконалення "твердої" інфраструктури (будівництво шляхів, електромереж, налагодження системи водопостачання, меліоративних споруд, підвищення рівня інформатизації сільськогосподарських підприємств тощо);

— налагодження співпраці між виробниками сільськогосподарської продукції та дослідними установами через: запровадження грантових програм у вищих навчальних закладах з метою підтримки університетських досліджень, спрямованих на вирішення проблем галузі АПК, підтримка молодих науковців; стимулювання розвитку територіально-виробничих та агротехнічних комплексів виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції, наукового обслуговування сільськогосподарських виробництв.

Отже, механізм забезпечення глобальної продовольчої безпеки на основі розвитку агропродовольчого підкомплексу України передбачає створення відповідної правової основи, яка повинна регламентувати відносини держав на ринках продукції агропродовольчого підкомплексу, забезпечити паритетність взаємозв'язків, економічну стабільність і в кінцевому підсумку сприяти підвищенню ефективності аграрного виробництва.

Література:

1. Закон України "Про продовольчу безпеку України". — Режим доступу: [http:// adm-pl.gov.ua/data/upload/publication/kobel/ua/9756/pb.rtf](http://adm-pl.gov.ua/data/upload/publication/kobel/ua/9756/pb.rtf)
2. Абсава Л.О. Формування глобального продовольчого ринку / Л.О. Абсава // Економіка АПК. — 2009. — № 5. — С. 122—127.
3. Агропромисловий комплекс в системі зовнішньоекономічної діяльності України: підручник / [за ред. Академіка УААН П.Т. Саблук]. — К.: ІАЕ УААН, 2005. — 240 с.
4. Власов В.І. Шляхи подолання глобальної продовольчої кризи / В.І. Власов, М.А. Лисак // Економіка АПК. — 2010. — № 4. — С. 138—142.
5. Ксенофонов М.Ю. О необходимости перехода на новую парадигму разработки и реализации агропродовольственной политики / М.Ю. Ксенофонов, Д.Е. Козин, М.А. Поскачей, Н.Н. Сапова // Экономическая политика. — 2008. — № 5. — С. 3—19.
6. Кушлин В. Мировые технологические тенденции и экономическое переустройство России / В. Кушлин // Экономист. — 2003. — № 7. — С. 3—12.
7. Меньшов В. Меры и программы по поддержке конкурентоспособности национальных производителей в США и Канаде / В. Меньшов // Внешняя торговля. — 2006. — № 5. — С. 10—12.
8. Напрями посилення конкурентоспроможності АПК України на європейському продовольчому ринку в умовах розширення зони вільної торгівлі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://niss.lviv.ua/analytics/88.htm>
9. Одосій О.В. Основні тенденції розвитку зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією / О.В. Одосій // Економіка АПК. — 2012. — № 2. — С. 95—102
10. Резникова О.С. Продовольственная безопасность в условиях мировой глобализации экономики: монография / Резникова О.С. — Симферополь: ИТ "Ариал", 2011. — 328 с.
11. Саблук П.Т. Экономические основы продовольственной безопасности стран мира // Економіка АПК. — 2008. — № 8. — С. 21—25.
12. Хорунжий М.И. Агропромислові формування як засіб продовольчої безпеки України / М.И. Хорунжий // Економіка АПК. — 2008. — № 10. — С. 25—30.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2013 р.